

על שתיקה ומגבלות השפה

במחשבתם של ולדימיר ינקלביץ' ופרנץ רוזנצווייג

תקציר התזה

עבודתי מתמקדת במחשבתם של ולדימיר ינקלביץ' (1903-1985) ופרנץ רוזנצווייג (1887-1929). מטרתה, להציג כיצד הבנתם החדשנית את נושא השתיקה ומגבלות השפה משמשת כשדרת מחשבתם הייחודית, וכיצד עבודותיהם ניזונות משיח השתיקה הרחב שעיצב את המרחבים הפילוסופיים והתרבותיים של המאה העשרים כמו גם חזרות ותורמות לו.

טענתה של עבודת המחקר שלי משולשת-פנים:

בפרק הראשון, טענתי היא שהרקע לעבודתם של רוזנצווייג וינקלביץ' טמון בתחושה ההולכת וגוברת כי השפה איבדה ממשמעותה וכי שוב אינה עומדת לאדם גם בשעה בה הוא נזקק לה ביותר. תופעה זו באה לידי ביטוי בשלושה משברי-לשון: משבר ההמשגה הפילוסופי, משבר הייצוג האסתטי ומשבר התקשורת שהתפתח בעקבות מלחמת העולם הראשונה. שלושת אלה גם יחד עיצבו את השיח התרבותי והגותי במרחבים דוברי הצרפתית והגרמנית ממפנה המאות ועד לתקופה שבין מלחמות העולם, בהם פעלו רוזנצווייג וינקלביץ'.

בלב עבודתי עומדת הטענה הפרשנית, לפיה שני המחברים הבנו את עבודותיהם סביב נושא השתיקה, בתגובה לשלושת המשברים הללו.

בפרק השני, בהתבסס על חומרים שנמצאו במכתביו, אני מראה כיצד עיצב רוזנצווייג את ספרו "כוכב הגאולה" (1921) בצורת קשת הנמתחת בין שני סוגי שתיקות: זו המאפיינת את טרום-יכולת-הדיבור, וזו המאפיינת את בתר-צורך-הדיבור. טענתי היא, כי במרכז המכונה של הקשת ושל "כוכב הגאולה" כולו, מציג רוזנצווייג את "מחשבת-הדיבור" שלו - גישה דקדוקית חדשה המבקשת להשיב ללשון את משמעותה על ידי התרחקות מתכתיביה של המטפיסיקה הקלאסית ומתוך הבנה מחודשת של דבר האל.

בפרק השלישי, טענתי היא כי ינקלביץ' מעמיד את מושגי השתיקה והאין-אומר במרכז הגותו, וכי הם עוברים כחוט השני בשלושת ענפי מחשבתו- המטפיסי, המוסיקולוגי והמוסרי. בעקבות הנרי ברגסון, מותח ינקלביץ' ביקורת חריפה על המטפיסיקה, הנושאת קווי דמיון לזו שהשמיע רוזנצווייג. במקומה, מציע ינקלביץ' גישה פילוסופית חדשה, ששמה לה למטרה לתפוס את המציאות הייחודית-הקונקרטית על ידי הסבת תשומת הלב לאזורי הספר השתוקים של השיח

הפילוסופי המסורתי. בנסיון להעניק לשפה מחדש את משמעויותיה, מציע ינקלביץ' אוצר-מלים פילוסופי חדשני, תלות הדדית המפתיעה בין השפה והמוסיקה ויחסי-גומלין הדוקים בין מלים ופעולות.

בפרק הרביעי, טענתי היא שהשיח על אודות השתיקה שהתפתח במהלך ולאחר מלחמת העולם השנייה בקרב החוגים התרבותיים והפוליטיים בצרפת, עבר מפנה מוסרי, בו היוו כתביו של ינקלביץ' קול מרכזי בניסוח שתי שאלות מפתח: האם יכולה השתיקה להיתפש כפעולה, וכתוצאה מכך, האם ניתן לדבר על התנגדות באמצעות השתיקה? וכיצד מושגים כגון חובת-הזכרון ואפשרות-הסליחה צמחו מתוך שאלת אתיקת הדיבור, ר"ל, הפולמוס הציבורי של אותם הימים בין אלה שקראו לחייב את השתיקה על אודות הטראומה הבלתי ניתנת לביטוי של המלחמה והשואה, לבין אלה שקראו לאסור עליה.

בסיכום עבודתי אני מניח את היסודות למחקר משווה בין ינקלביץ' ורוזנצווייג. אני מצביע על כמה מנקודות הדמיון והשוני ביניהם שעלו ממחקר זה, כמו גם על כמה ממקורות ההשפעה המשותפים לשניהם גם יחד. אני מעלה השערה בדבר היכרותו הישירה של ינקלביץ' עם עבודתו של רוזנצווייג ונכחותה בכתביו היהודיים בפרט והגותו ככלל מעבר לקרבה במחשבתם הפילוסופית אותה פרשתי לאורך העבודה. תקוותי היא כי השוואה זו תוכל לשמש מחקרים עתידיים על הגותם של השניים, תוכל להאיר באור חדש את תולדות המחשבה במאה העשרים כהתפתחותו של שיח השתיקה, ותוכל לתרום להבנת גלגוליה של המחשבה היהודית המודרנית.